

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ТРАКТУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Проведено аналіз теоретичних підходів до визначення категорії рівня життя населення та здійснено короткий аналіз еволюції підходів до рівня життя. Виокремлено основні ключові поняття багатопланової категорії рівня життя у контексті соціально-економічних відносин.

Проведен анализ теоретических подходов к определению категории уровня жизни населения и осуществлено краткий анализ эволюции подходов к уровню жизни. Выделены основные ключевые понятия многоплановой категории уровня в контексте социально-экономических отношений.

In the article theoretical and methodological approaches to the definition of the category of the living standard, an overview of the evolution of approaches to quality of life. Highlights the basic key concepts multi-faceted category level of life in the context of socio-economic relations.

Ключові слова. Рівень життя, диференціація, форма життєдіяльності, суспільний розвиток, соціально-економічна категорія.

Ключевые слова. Уровень жизни, дифференциация, форма жизнедеятельности, общественное развитие, социально-экономическая категория.

Key words. Quality of life, differentiation, form of life, social development, socio-economic category.

Вступ. Рівень життя населення — складна та багатогранна економічна категорія, що охоплює різні сторони економічних і соціальних аспектів і впродовж тривалого часу залишається однією із найбільш досліджуваних ученими. Поняття «рівень життя» містить значну кількість різнопланових показників, що тією чи тією мірою характеризують матеріальний добробут, соціальне середовище, умови проживання та інші важливі аспекти людського життя. Важливою її характеристикою є також те, що на її основі можна визначати узагальнений результат діяльності економіки за певний період, оцінити ефективність як державної, так і регіональної політики.

Дослідженням теоретико-методологічних аспектів рівня життя займалися видатні вчені Л.І. Абалкін, О.В. Горшеніна, І.І. Єлисеєва, В.Ф. Майєр, В.О. Мандибура, М.Г. Назаров, Н.М. Римашевська та інші. Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів рівня життя населення в Україні здійснили: А.В. Базиліук, Д.П. Богиня, В.О. Мандибура, С.І. Пирожков, Л.М. Черенько, В.І. Шишкін та інші. Практика застосування статистичних методів і моделей для вивчення соціально-економічних явищ і процесів, у тому числі рівня життя населення, знайшла відображення в наукових розробках Е.В. Галицької, І.В. Калачової, О.Ю. Мірошниченко, Лібанової, Р.М. Моторина, О.І. Черняка, В.Г. Швеця та інших.

Однак, незважаючи на численні розробки, питання сутності та оцінки рівня життя, аналізу його кількісних і якісних змін є досить складними: залишаються дискусійними та невирішеними питання методичного характеру щодо розрахунку окремих індикаторів і конструювання узагальнюючого показника рівня життя населення. Більш того, визначення сутності та оцінювання рівня життя населення вимагає постійного вдосконалення шляхом постійного моніторингу та застосування нових методів дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є проведення часового аналізу наукових поглядів на сутність соціально-економічної категорії «рівень життя населення», визначення понятійного апарату категорії та виокремлення ключових підходів до аналізу даного поняття.

Рівень життя є достатньо складною і багатогранною категорією. Не дивлячись на те, що багато елементів життєвого рівня взаємозв'язані між собою, вони мають значні особливості, специфіку і для їх комплексної характеристики потрібне використання відповідної системи специфічних показників. Через відсутність раціонального способу об'єднання різнорідних показників такої системи в єдиний показник у вітчизняній і міжнародній практиці визнана неможливість використання одного показника, що всесторонньо характеризує рівень життя.

Існує думка, що рівень життя відображає стан економіки. Економістів, зокрема тих, хто спеціалізується на економіко-математичному моделюванні рівня життя, насамперед цікавить і грань потреб, формування і задоволення якої залежить від виробництва. Тому в економічній літературі найпоширеніше уявлення про рівень життя як про кількість споживаних матеріальних, культурно-побутових і соціальних благ і ступеня задоволення потреб у них на досягнутій стадії розвитку продуктивних сил [3, с. 115].

Поділяємо думку провідних фахівців [1], що дослідження економічної сутності категорії «рівень життя», доцільно проводити виходячи з таких установок.

По-перше, будь-які категорії, в тому числі і рівень життя, історичні, прив'язані до часу. Таким чином, даний принцип відображає прояв в економічному змісті будь-якого поняття історично визначених економічних відносин.

По-друге, так як рівень життя населення — економічна категорія, то вона може розглядатися із загальноекономічних позицій — без конкретних форм здійснення, як так звана, «розумна» абстракція. Дана установка полягає у тому, що економічна категорія показує, який зріз, які елементи економічних відносин розглядаються.

По-третє, виходячи з перерахованих вище установок-принципів, кожна економічна категорія може розрізнятися по широті охоплення предметної області. Відповідно з цим критерієм виділяються широкі і вузькі трактування дефініції «рівня життя» [1, ст. 8].

З огляду на означені установки, продефініціюємо категорію «рівень життя» та розкриємо її соціально-економічну сутність.

Результати дослідження. Початкові спроби осмислення проблем, пов'язаних із рівнем життя населення та зародження термінології співпали з періодом формуванням капіталістичних відносин на Заході. Спочатку питання життєвого рівня населення розглядалися економістами (У. Петті, Ф. Кене, А. Смітом і ін.) з економічних позицій. Так, У. Петті теоретично обґрунтував механізм визначення заробітної плати, який гарантував робітникові дохід, що мав забезпечити йому життя на рівні задоволення мінімальних потреб існування («теорія мінімуму коштів»). Останнє він аргументував тим, що «якщо робітникам будуть платити вдвічі більше зазначеного мінімуму, то вони будуть працювати вдвічі менше» [17, с. 75].

Ф. Кене досліджував реальні джерела зростання рівня життя населення. Створив вчення щодо необхідності забезпечення «еквівалентного обміну товарів», у якому доводив: обмін чи торгівля не породжують багатства, у процесі обміну нічого не виробляється. Останнє він пояснював тим, що у сфері обміну за умов вільної конкуренції відбувається еквівалентний обмін рівновеликої вартості, яку мають товари ще до того, як вони надходять на ринок, і робив висновок: в обміні матеріальне багатство, як джерело життєдіяльності, не створюється, а тому не виникає і прибуток [8, с. 128].

Класик англійської політичної економії А. Сміт переймався питанням поширення явища бідності серед працюючого населення, вважав, що «...людина зав-

жди повинна мати можливість існувати своєю працею, і її заробітна платня мусить щонайменше бути достатньою для її існування». Він визначив причини диференціації робітників за розміром заробітної плати, основними серед яких були: приємність або неприємність роботи; легкість і дешевизна або складність і дорожнеча оволодіння необхідними вміннями та навичками; постійність або непостійність занять; більша або менша довіра, що її виявляють тим особам, які займаються певними видами діяльності; імовірність або неймовірність успіху в діяльності [15, с. 123].

Отже, історичними передумовами перших досліджень життєвого рівня населення є аналіз на макрорівні. Перші спроби осмислення даної категорії не були цілісними і послідовними, а стосувалися переважно окремих його аспектів: визначення механізму нарахування та розміру заробітної плати, подолання бідності та ін.

Починаючи з другої половини XIX ст. вивчення життєвого рівня населення поступово переходило з макро- до мікрорівня. На зазначеному етапі західними вченими (Е. Енгелем, В. Паретом, А. Маршалом, А. Пігу та ін.) аналізувались переважно реальні умови життя і фактичне споживання трудящих мас, що традиційно склалися у різних регіонах країни; визначалися необхідні величини заробітної плати залежно від галузей виробництва.

Е. Енгель знайшов низку залежностей між доходами й витратами населення, які згодом були названі «законами Енгеля». Він дійшов до висновків, що зі збільшенням доходу в бюджеті сім'ї частка витрат на харчування зменшується (I закон); частка витрат на одяг не змінюється (II закон); частка витрат на житло, у тому числі опалення й освітлення, залишається постійною (III закон); частка витрат на освіту й лікування збільшується (IV закон) [13, с. 230].

На основі аналізу статистичних даних В. Парето вивів закон розподілу доходів («закон Парето»), який виражає залежність між величиною доходу та кількістю його отримувачів, засновану на розподілі здібностей людей. Він вважав, що «фізичній, моральній та інтелектуальній нерівності людей, відповідає економічна та соціальна нерівність» [11, с. 83].

Протягом другої половини XIX ст. до 20-х рр. XX ст. основну увагу в дослідженні категорії «рівень життя» науковці приділяли розширенню його трактування, визначенню факторів нерівності матеріального добробуту людей, питанням подолання бідності. Дослідження з кожним роком набували все більш практичного характеру.

У наступний період і до сьогодні науковці продовжували вдосконалення термінологічної бази досліджень, спрямовували їх у більш соціальне русло.

Окремої уваги заслуговує вивчення проблем рівня життя населення в радянський період. Між тодішніми науковцями розгорнулася дискусія навколо з'ясування питання стосовно змісту і характеру відносин категорії «рівень життя», а також загальної структури показників, якими має визначатись сутність цієї категорії і які, відповідно, мають включатись до її складу.

У процесі дискусії одні автори стверджували, що рівень життя повинен визначатись виключно межами сфери споживання і тому має виражати лише ступінь забезпеченості людей відповідними життєвими благами (споживчими товарами та послугами). Інша група вчених вважала, що категорія «рівень життя» свідчить про ступінь розвитку і повноту задоволення всієї палітри життєвих потреб, пов'язаних із життєдіяльністю людини, які мають місце в суспільстві і окреслюються поняттям «добробут» [9, с. 15].

У вивченні рівня життя населення в Україні в період початку доби незалежності спостерігається деяка спрямованість на аналіз економічних проблем перехідного періоду загальнодержавного рівня, пояснення явища бідності, визначення факторів впливу на життєвий рівень населення.

У сучасній економічній літературі не існує одностайної позиції у трактуванні «рівня життя населення». На думку деяких учених [7] причини цього криються ... в основах чисто політекономічного та ідеологічного характеру: в оцінці діяльності праці людини або за наявним у нього капіталом, у державному регулюванні процесів або їх лібералізації, у соціалізації або капіталізації суспільства тощо». Іншими словами, існує проблема неоднозначного ставлення до «обсягу» досліджуваної категорії [7, с. 20]. Відтак, за широтою охоплення предметної області при тлумаченні дефініції «рівень життя», поділяючи думку ряду вчених [1; 2; 12], вважаємо за доцільне окреслити дві групи визначень.

Перша група визначень має характер політекономічних концептуальних вишукувань, друга — формується параметричними або розрахунково-статистичними визначеннями.

До визначень першої групи можна віднести тлумачення рівня життя, що виходять із зв'язку його з розвитком продуктивних сил суспільства, аналізом глибинних відносин між попитом і споживанням.

Між виробництвом і споживанням існує глибокий діалектичний зв'язок і, в кінцевому підсумку, рівень життя визначається розвитком продуктивних сил суспільства та обсягами виробництва, а наочно він проявляється в характеристиках споживання населення і побічно — в рівні його доходів. Відзначимо, що з точки зору переслідуваних цілей, у цю категорію включаються визначення «рівня життя», спрямовані на вирішення стратегічних за своїми масштабами завдань аналізу та прогнозування.

До широкого трактування відноситься, наприклад, визначення А.Н. Арзіляна, що характеризує життєвий рівень як «сукупність умов життя населення країни, що відповідають досягнутому рівню її економічного розвитку». Сюди ж відносяться тлумачення рівня життя за допомогою характеристик рівня людського розвитку (стану здоров'я і можливостей населення для задоволення потреб) та умов життєдіяльності населення (стан середовища проживання і безпеки населення) тощо.

Характеристику терміну «рівень життя» населення у широкому розумінні наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «РІВЕНЬ ЖИТТЯ»
НАСЕЛЕННЯ У ШИРОКОМУ РОЗУМІННІ**

Автор	Визначення
Горшеніна О.В. [4, с. 131]	Рівень життя населення — це рівень добробуту населення, споживання благ і послуг, сукупність умов і показників, що характеризують досягнутий рівень благополуччя
Іляш О.І., Гринкевич С.І. [6, с. 245]	Соціально-економічна категорія, яка характеризує можливості суспільства щодо забезпечення життя, доцільності та всебічного розвитку. Він виражається сукупністю суспільних відносин і умов, що характеризують життя, працю, побут та інтелектуально-культурний розвиток людей, їх свободу та правову захищеність.
Мірошніченко О.Ю. [10, с. 4]	Рівень життя є багатокomпонентною соціально-економічною категорією із складною внутрішньою структурою, сутність якої не обмежується виключно матеріальними умовами життя.
Садова У.Я., Семів Л.К. [14, с. 95]	Узагальнене синтетичне поняття, яке характеризується багатоаспектною компонентною структурою. Його смислове наповнення формує інформація про доходи, споживання, зайнятість, умови праці, стан здоров'я, тривалість життя, освіту, культурний розвиток, соціальні права та гарантії тощо
Узунов Ф. В. [16, с. 83]	Кількісна та якісна характеристики ступеня досягнення компонентів життя людини.

До іншої групи визначень, у так званому, «вузькому трактуванні» відносяться визначення рівня життя населення, що характеризуються конкретними сферами його виміру. Такий підхід характеризується більшою можливістю їх застосування у вирішенні поточних завдань виміру та аналізу, а головним визначальним об'єктом є поняття людських потреб у всьому їх різноманітті і розвитку.

Відзначимо, що саме вузьке трактування категорії «рівень життя», в силу своєї значимості є предметом бурхливих дебатів як в економічній науці минулих років, так і в сучасних дослідженнях.

Характеристику терміну «рівень життя» населення у вузькому розумінні наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ
«РІВЕНЬ ЖИТТЯ» НАСЕЛЕННЯ У ВУЗЬКОМУ РОЗУМІННІ**

Автор	Визначення
Гукалова І.В. [5, с. 135]	Масштаб реалізації потреб населення, що виступають базовою одиницею виміру
Кремлев Н.Д. [7, с. 21]	Матеріальне забезпечення людей (заробітна плата, пені джерела добробуту, забезпечення житлом, роботою, соціальні гарантії тощо)
Мандибура В.О. [9, с. 5]	Характеризує досягнутий на визначений проміжок часу в суспільстві ступінь задоволення різноманітних потреб населення (фізичні, соціальні, інтелектуальні, духовні, політичні), включаючи реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення умов життєдіяльності населення
Методологія ООН [18, с. 10]	Це сукупність певних показників, а саме: здоров'я, демографічні умови, одяг, фонди споживання і нагромадження, умови праці, освіта, письменність, житло, включаючи його благоустрій, соціальне забезпечення тощо

Таким чином, аналіз теоретичних підходів до визначення сутності рівня життя населення, пропоновані в науковій літературі, дозволяє підсумувати, що рівень життя населення — багатогранне комплексне соціально-економічне поняття, яке містить у собі характеристики широкого спектру соціально-економічних відносин, пов'язаних з умовами життєдіяльності людини у суспільстві.

Залежить рівень життя населення від економічного потенціалу і значною мірою визначається величиною ВВП і структурою його використання. Джерелом підвищення рівня життя населення є зростання національного доходу, який являє собою частину сукупного суспільного продукту після відрахування витрачених у процесі виробництва засобів праці і матеріальних витрат, тобто новостворену вартість.

Висновки. Отже, проведений аналіз категорії «рівень життя» з позицій історичного підходу та за широтою охоплення предметної області засвідчує його багатогранність і широку термінологічну складову. Своєрідність категорії «рівень життя» полягає передусім у неможливості її відображення лише одним відношенням або показником. Відтак, постає необхідність визначення єдиного розгляду синтезу підходів, комплексність аналізу якого забезпечила б повну і всебічну оцінку досліджуваної категорії. Актуальність і першочерговість визначення єдності позицій зумовлено необхідністю створення єдиної концепції життєвого рівня та подальшої розробки комплексного підходу його підвищення.

Література

1. Арсеева Т.В. Экономическая оценка и регулирование уровня жизни населения в регионе: автореф. дис...к.э.н.: спец. 08.00.05 / Т.В. Арсеева. — Нижний Новгород, 2004. — 20 с.

2. *Богущий О.* Аналіз соціально-економічної категорії рівня життя населення України / О. Богущий // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 2. — С. 43—47.
3. *Гончарова С.Ю.* Показники оцінки рівня життя населення та їх систематизація / С.Ю. Гончарова, Ю.П. Радущко // Бізнес-Інформ. — 2012. — №6. — С. 114—117.
4. *Горшенина Е.В.* Региональные экономические исследования: теория и практика / Е.В. Горшенина: Монография. — Тверь: Твер. гос. ун-т, 2009. — 203 с.
5. *Гукалова І.В.* Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація [Текст]: монографія / І. В. Гукалова; Інститут географії НАН України. — К.: 2009. — 347 с.
6. *Ляш О.І., Гринкевич С.С.* Економіка праці та соціально- трудові відносини: навч. посіб. / Ляш О.І., Гринкевич С.С. — К.: Знання, 2010. — 476 с.
7. *Кремлев Н.Д.* Проблемы оценки уровня жизни населения / Н.Д. Кремлев // Вопросы статистики. — 2000. — №8 — С. 18—23.
8. *Лапушняк М.* Еволюція наукових поглядів на сутність соціально-економічної категорії «рівень життя населення» та методика її дослідження / М. Лапушняк // Часопис соціально-економічної географії. — 2013. — №15(2). — С. 127—130.
9. *Мандибура В.О.* Рівень життя населення та механізми його регулювання : Автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.09.01 / В.О. Мандибура; НАН України. Ін-т економіки. — К., 1999. — 36 с.
10. *Мірошніченко О.Ю.* Статистичне оцінювання рівня життя населення: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.10 / О.Ю. Мірошніченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2008. — 20 с.
11. *Парето В.* Учебник политической экономии. — Урал LTD, 1999. — 273 с.
12. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. — К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. — 428 с.
13. *Рєвніцева О. В.* Історичні аспекти дослідження рівня життя населення // Вісник ЖДТУ: Серія: економічні науки. — 2005. — № 31. — С. 228—235.
14. *Садова У.Я.* Факторний аналіз рівня життя населення в регіоні з пониженою місткістю ринку праці / У.Я. Садова, Л.К. Семів // Регіональна економіка. — 2005. — № 2. — С. 92—102.
15. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики: В 2 т. — М., 1991. — Т. 1. — 375 с.
16. *Узунов Ф. В.* Теоретические основы оценки уровня и качества жизни населения регионов // Бизнес Информ. — 2002. — № 11—12. — С. 80 — 85.
17. *Юхименко П. І.* Історія економіки та економічної думки [Текст] : підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. — К. : Знання, 2011. — 646 с.
18. *Dijkstra, L., P. Annoni, and K. Kozovska* (2011). A new regional competitiveness index: theory, methods and findings. European Union Regional Policy Working Paper 02/2011, 26 p.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2014 р.

УДК 330.342.146:316.42

Дейч М.Є.,

канд. наук з держ. упр., доц.,

Донецький державний університет управління

БЛАГОДІЙНІСТЬ ЯК ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто благодійність у контексті соціальної відповідальності. Показано специфіку благодійності в українському суспільстві. Обґрунтовано доцільність залучення потенціалу благодійництва до формування соціальної відповідальності в суспільстві методами соціального інвестування, запропоновано основні напрями таких ініціатив.